

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ABDURRAHMAN HÂLİS TÂLEBÂNÎ KERKÛKÎ VE KİTÂBÜ'L-MEÂRİF FÎ ŞERH-İ MESNEVÎ-İ ŞERİF ESERİ*

ABDEL RAHMAN KHALIS AL-TALABANI AL-KIRKUKI AND HIS BOOK KİTAB AL-MEARİF Fİ MATNAWİ SHARİF

Mehmet Saki ÇAKIR**

Öz

Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî (v. 1275/1858) tarafından telif edilen *Kitâbü'l-meârif fî şerh-i Mesnevî-i şerîf* isimli eserde, Mevlânâ Celâleddîn-i Belhî Rûmî'nin (v. 672/1273) eşsiz eseri *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti, Farsça ve nazmen şerh edilmiştir. Dervişlerin isteği üzerine kaleme aldığı eserinde Kerkûkî, *Mesnevî*'nin beyitlerini ikişer ikişer ele alarak şerh etmiştir. Eser, gerek manzum olması ve gerekse Kadiriyye'nin Hâlisiyye şubesinin kurucusu Hâlis Tâlebânî tarafından telif edilmesi hasebiyle, diğer *Mesnevî* şerhlerinden temayüz eder. Hâlis Tâlebânî'ye göre *Mesnevî*, Kur'an'ın muhtevasını yansıttığından bir nevi Kur'an tefsiridir. Bu görüşünü, "هست قرآنی بلفظ پہلوی مثنوی مولوی معنوی (Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Manevîsi*, *Pehlevî (Farsça) dilde Kur'an'dır*" ifadelerinden açıkça anlıyoruz. Bu çalışmada kısaca Hâlis Tâlebânî'nin hayatı ele alınacak, eseri tanıtılacak ve *Mesnevî*'yi şerh ederken değindiği nokteler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Abdurrahman Hâlis, Hâlisiyye, Kadiriyye, Kerkûkî, Tâlebânî.

Abstract

The work of Abdel Rahman Khalis al-Talabani al-Kirkuki (1275/1858) which is entitled *Kitab al-mearif fi Matnawisharif* is a Persian poetic commentary on the first eighteen couplets of Rumi's (672/1273) unique work *Matnawi Ma'nawi*. Al-Kirkuki wrote this book by request of his followers, expounded the couplets of *Matnawi* by other couplets of it. The work distinguished from the other *Matnawi* commentaries by the features of being poetic and written by Khalis Talabani who is the founder of the Qadiriyya-Khalisiyya Branch. According to Khalis Talabani, *Matnawi* is a kind of commentary of Quran. Because reflect the content of the Qur'an. It is inferred from his statements: "*Rumi's Matnawi is a Quran in Pahlavi (Persian) language*". In this study, Khalis Talabani's life will briefly mentioned, his work will be introduced and some important issues that author pointed out while commenting *Matnawi*, will explained.

Keywords: Matnawi, Abdel Rahman Khalis, Khalisiyya, Qadiriyya, Kirkuki, Tâlebânî.

Giriş

Kadiriyye'nin Hâlisiyye şubesinin kurucusu kabul edilen Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî(1275/1858), XIX. yüzyılın ilk yarısında o dönemlerde Osmanlı topraklarında yer alan Kerkük'te yaşamıştır. Burada inşa ettiği cami, tekke ve medresede ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve birçok halife yetiştirmiştir. Kerkûkî, ilim ve irşad faaliyetlerinin yanı sıra eserler de telif etmiştir. Bu çalışmada eserlerinden *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine yaptığı manzum şerh ele alınmıştır.

Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti, *Mesnevî*'nin hulasası olarak nitelendirilir. Bu beyitlerde insan-ı kâmilin seyr u sülûku (manevî yolculuğu), ney enstrümanı metaforuyla anlatılır. Mevlânâ, ruhlar âleminde şehadet âlemine gelen insanın aslı vatanına olan özlemine, neyin kamışlıktan (neyistân) koparılıp vatanına olan özlemiyle tasvir eder. Bu hulusa, Mevlevîler tarafından çokça önemsendiğinden on sekiz rakamına ayrı bir önem atfedilmiştir. Bundan dolayıdır ki çile çıkarma (hücre çilesi), sadaka verme, Mevlânâ dergâhına hizmet etme gibi faaliyetler on sekiz rakamıyla düzenlenmiştir.¹

Tasavvuf tarihinde, farklı dönem ve coğrafyalarda *Mesnevî* üzerine birçok şerh yazılmıştır. Kısmî yapılan şerhler arasında, ilk on sekiz beyte yapılan şerhlerin ayrı bir yeri vardır. Nitekim bizzat Mevlânâ'nın yazdığı ilk on sekiz beyit, sufiler tarafından ayrı bir ilgi görmüş ve bu da ilk on sekiz beyte şerh geleneğini cazip kılmıştır. Öyle ki Mevlevî meşreb dışında Nakşi, Kadiri, Halvetî sûfîlerden *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine şerhler yapanlar olmuştur.² Bu şerhler arasında Abdurrahman Hâlis Tâlebânî'nin şerhi, manzum tarzında yazılmış olmakla birlikte derin mana ve nüktelere işaret etmesi hasebiyle de ayrı bir önem taşır. XIX. yüzyılın etkin sûfîlerinden olan Tâlebânî, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini, ikişer ikişer ele alarak aynı şekilde mesnevî nazım türüyle eşsiz bir ahenkle şerh etmiştir. Bu yüzden *Mesnevî*'ye "mesnevî" bir şerh

* Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından 2013 yılında düzenlenen II. Uluslararası Mesnevî Sempozyumu'nda sunulan "*Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytine Manzum Bir Şerh: Kitâbü'l-meârif fî şerh-i Mesnevî-i şerîf*" başlıklı tebliğ, gözden geçirilerek ve genişletilerek hazırlanmıştır.

** Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, m.saki@hotmail.com

¹ Abdülbaki Gölpınarlı (1985). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 28.

² Necip Fazıl Duru (2003). "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve *Mesnevî*'nin İlk On Sekiz Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, S. 11, s. 162.

olarak da nitelendirilebilir. Derviş dostlarının isteği üzerine kaleme aldığı eser, önsöz, giriş ve sonuç ile birlikte yirmi beş sayfadan ibarettir.

1. Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî

1.1. Şeyh Abdurrahman ve Tâlebânî Tekkesi

Kuzey Irak'ta bulunan Tâlebânî şeyhlerinin ilki olarak kabul edilen Şeyh Mahmud Zengene'nin³ (v. 1215/1800) torunu, Şeyh Ahmed'in (v. 1257/1841-42) oğlu olan Abdurrahman Hâlis, 1212/1797 yılında Kerkük'te doğmuştur. Şeyh Abdurrahman, kendi aşiretine nispeten Tâlebânî, yaşadığı şehir münasebetiyle de Kerkükî nisbeleriyle anılmaktadır.⁴ Şiirlerinde "Hâlis" mahlasını kullanan Şeyh Abdurrahman, eserinin önsözünde kendisini "*Abdurrahman el-Hâlis, el-müfevidbillâh, b. eş-Şeyh Ahmed b. eş-Şeyh Mahmud, el-Kadirî et-Tâlebânî el-Kerkûkî*" olarak tanıtır.⁵ Muhtemelen ilk olarak babasına intisab eden Şeyh, daha sonra Süleymaniye'de Şeyh Marûf Nodehî'den uzun bir müddet ders görmüştür. Sonra Kerkük'e yerleşir ve babası Şeyh Ahmed'den tevarüs ettiği Tâlebânî Tekkesi'nde irşad faaliyetlerinde bulunur. Buradaki ilim ve irfan hizmetleri, Şeyh Abdurrahman'ın kardeşleri vasıtasıyla diğer şehirlere de yayılır. Öyle ki Kadiriyye tarikatı ondan sonra Hâlisiyye şubesi olarak anılmaya başlanır.⁶ Kerkükî, Sivas'a gönderdiği halifesi Mor/Mûr Ali Baba⁷ (v. 1882), Urfa'da Erbilli Hacı Abdülkadir Efendi⁸ ve diğer halifeleri vasıtasıyla Hâlisiyye'yi Anadolu ve İstanbul'da yaymıştır.⁹ Bu halifelerinden biri de Diyarbakır'da yaşamış olan Muhammed Şaban Kâmî-i Âmidî'dir. (v. 1884)¹⁰

Şeyh Abdurrahman, zikir eşliğinde tambur vurulması¹¹ ve esmâ-i seb'a (La ilahe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr) ile icrâ edilen seyr u sülûk usulünün, kelime-i tevhid ve lafzâ-i celâl'e hasr edilmesi gibi bazı yenilikler getirmiştir.¹² Bu nedenle Kâdiriyye'nin Hâlisiyye şubesi kurucusu olarak kabul edilmiştir. Tâlebânî, 1275/1858 yılında 63 yaşında vefat etmiş, vasiyeti üzerine tekkedeki aile kabristanına defnedilmiştir.¹³ Tâlebânî, hayatının sergüzeştini özetlerken, "*Elest bezminden dünyaya gelip, dünyadaki hayatından ahiret hayatına kadar olan süreçte, derviş taifesinin muhabbet ateşini gönlünde barındıran*" ifadelerini kullanmıştır.¹⁴

Tâlebânî Tekkesi, esas şöhretini Şeyh Abdurrahman ile elde etmiştir. Tâlebân kelimesi, Arapça; طالبان, Sorani Kürtçesiye; تاله بان şeklinde yazılmaktadır. Tâlebân, Süleymaniye'nin güney batısında, 10 km uzaklığında Süleymaniye ile Kerkük arasında yer alan Çemçemal adındaki şehre bağlı bir köydür. Tâlebânî şeyhleri, aslen bu köyden olduklarından kendilerine "Tâlebânî" nisbesi verilmiştir. Sonrasında bu ifade aşiret olarak kullanılmıştır. Aşiretin kökeni Şeyh Mahmud Zengene (v. 1800)'ye dayandırılmaktadır. Dolayısıyla yakın dönemde teşekkül etmiş bir aşiret olup kökeninde tarikat şeyhleri yer almaktadır. Aşiret, Kuzey Irak'ta Kerkük, Karahasan, Tawk, Vekil, Kefre, Hanekin, ve İran yakınındaki Köysancak etrafında yayılmıştır.¹⁵

Şeyh Abdurrahman vefat ettikten sonra onun yerine oğulları Şeyh Ali Tâlebânî¹⁶ (v.1330/1912) ile Şeyh Rıza Tâlebânî¹⁷ (v. 1910) irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Postnişinlik nesilden nesile Şeyh

³Tâlebânî şeyhlerinin büyük atası Şeyh Mahmud, 1130/1718 yılında dünyaya gelmiştir. Zengene aşiretinden Yusuf Ağa'nın oğlu olan Şeyh Mahmud, Kerkük Erbil ve Musul medreselerinde ilim tahsil ettikten sonra Kerkük'e döner ve ilim tedrisinde bulunur. Bu dönemde Hindistan'dan gelen Şeyh Ahmed Lâhûrî ile tanışır ve ona intisap eder. Belli bir müddet sonra sülûkunu tamamlayınca ondan hilafet alır. Daha sonra Kerkük'te tekkesini kurar ve vefat edene kadar irşad faaliyetlerinde bulunur. (Muhammed Ali Karadağ (2007). *Hüviyetü Kerkük es-Sekafîyyeve'l-idariyye*, Erbil: Daru Aras, s. 66).

⁴ İbrahim Haydarizâde (13 Rebiulevvel 1329/14 Mart 1911). "Terâcim-i Ahvâl-i Sûfiyye", *Tasavvuf Cerîdesi*, S. 4, s. 3-4; İsa Çelik(2008)."Kâdiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, s. 160.

⁵Abdurrahman Hâlis Kerkükî (h.1284). *Kitâbü'l-meârif fi şerh-i Mesnevî-i şerîf*, İstanbul: Rıza Efendi Basımhanesi, s. 3.

⁶ Çelik, *a.g.m.*, s. 160-163.

⁷ Çalışkanlığından dolayı Farsça karınca anlamına gelen Mur lakabı halk arasında "Mor" olarak kullanılmaktadır. Hayatı için bkz. Fatih Çınar(2012). *Mor/Mur Ali Baba*, Sivas: Buruciye Yayınları.

⁸ Bkz. Yasin Taş(2013). "19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli El-hâc Abdülkâdir Efendi (ö. 1898)", *TurkishStudies*, Volume 8/11, pp. 313-328.

⁹ Nihat Azamat (2001). "Kâdiriyye", *DİA*, TDV, Cilt XXIV, s. 133.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ekrem Bektaş (2011). "Diyarbakırlı Kâmî ve Mevlîdî", *Turkish Studies*, Volume 6/1, pp. 755-835; Sait Mermutlu (2011). "Muhammed Şaban Kâmî-i Âmidî'nin Eserleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. VI.

¹¹ Martin Van Bruinessen (Mart 2013). "Kâdiriyye ve Kürtler Arasında Kâdiriyye Kolları", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Çev. Hür Mahmut Yücer, Cilt II, No. 1, s. 383.

¹² Çelik, *a.g.m.*, s. 162.

¹³ Çelik, *a.g.m.*, s. 165.

¹⁴ Hâlis Kerkükî, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁵ Karadağ, *a.g.e.*, s. 161; Abbas Azzavî (1990). *Aşâiru'l-İrâk*, Bağdad: İntişârât-ı Şerif er-Radi, s. 228-232.

¹⁶ Şeyh Ali Tâlebânî'nin halifelerinden biri de Meclis-i Meşâyih reisi Urfa mebusu Mustafa Saffet Yetkin'dir (v. 1950). Saffet Efendi Oğlanlar Tekkesi'nde irşad görevinde bulunmuştur. Bkz. Mustafa Birol Ülker (2013). "Mustafa Saffet Yetkin", *DİA*, TDV, C. XXXIII, s. 506.

¹⁷ Irak edebiyatının güçlü şairlerindedir. Şiirlerinde genelde hiciv üslubunu tercih etmiştir. İstanbul'da da gelen Şeyh Rıza; Suriye, Mısır ve Hicaz'ı dolaşmıştır. Uzun bir müddet Kerkük dışında yaşayan Şeyh Rıza, sonraları Kerkük'e dönüp buraya yerleşmiştir. 1900 yılında da büyük kardeşi Şeyh Ali tarafından Bağdat Meydan Mahallesi'ndeki Kadiriler Tekkesi'ne postnişin olarak tayin edilmiştir.

Muhammed Ali (v. 1352/1933), Şeyh Muhammed Cemil (v. 1381/1961-2), Şeyh Ali (v. 1990) şeklinde devam etmiştir.¹⁸

Günümüzde Tâlebânî Tekkesi Kerkük'te halen faaliyette bulunmakta ve tekke de şeyh Yusuf Tâlebânî şeyhlik yapmaktadır. Bu tekke Arap, Kürt ve Türkmenlerin feyz aldığı bir merkez konumundadır. Hatta bölgedeki Yahudi ve Hıristiyanların bile tekkeyi ziyaret ettiği söylenmektedir. Bu yönüyle tekke bölgede birleştirici bir rol üstlenmiştir. Tekkenin gümümüzdeki postnîşini Yusuf Tâlebânî, tekkenin misyonunu, “Zikir halkaları kurmak, halka nasihatte bulunup irşad etmek ve misafirlere yemek vermek” olarak belirtmiştir. Şeyh Yusuf, tekkenin benimsediği tasavvuf anlayışı hakkında ise “Mesajımız hoşgörü, hedefimiz ise itidalli olmaktır. Zira mutedil sufi böyle olmalıdır.” demiştir.¹⁹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinde geçtiğine göre, Şeyh Abdurrahman'a²⁰ ve kurduğu tekkesine Osmanlı Devleti tarafından maddi yardımlar yapılmıştır.²¹ Bu da bu tekkenin Osmanlı ile olan iyi ilişkilerini göstermektedir. Sultan Abdülmecid döneminde yapılan bu yardımlardan dolayı, günümüzde tekkenin de yer aldığı külliyyeye “Mecidiyye Camisi” denmektedir. Hâlis Kerkükî vefat ettikten sonra da devletin tekkeye olan yardımları kesilmemiş ve oğlu Şeyh Ali'ye maaş bağlanmıştır.²² Belgelerde zikredildiğine göre, Hâlis Kerkükî'nin diğer oğlu Şeyh Rıza Tâlebânî'ye de maddi yardımlar yapılmıştır.²³ Yine arşivlerde bu tekkeye verilen *taamiye* ve diğer yardımlara dair bir *divan-ı muhasebat mazbatası* (hesap defteri tutanağı) yer almaktadır.²⁴

Hâlis Tâlebânî'nin Şeyh Abdülkadir Geylânî'ye ulaşan tarikat silsilesi şöyledir:

Şeyh Abdulkâdir Geylânî

Şeyh Abdurrezzak el-Cilî

Şeyh Osman el-Cilî

Şeyh Yahya el-Basrî

Şeyh Nureddin eş-şâmî

Şeyh Abdurrahman el-Hasenî

Şeyh Burhânuddin ez-Zencerî

Şeyh Muhammed Ma'sum el-Medenî

Şeyh Abdurrezzâk el-Hamevî

Şeyh Muhammed Huseyin el-İzmirânî

Şeyh Ahmed el-Hindî el-Lahorî

Şeyh Mahmud ez-Zengenî et-Tâlebânî

Şeyh Ahmed ez-Zengenî et-Tâlebânî

Şeyh Abdurrahman Hâlis et-Tâlebânî Kerkükî²⁵

1.2.Eserleri

Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Türkçe, Farsça, Goranice (Kürtçenin bir lehçesi) ve Arapça olmak üzere dört dilde şiir yazmıştır.²⁶ Tasavvufî konuları işlediği şiirlerinde belagat ve fesahat en üst perdededir.

Dîvân: Şeyh Abdurrahman'ın *Dîvân*'ı defalarca basılmıştır. Bilinen en eski baskısı, *Kitabü'l-meârif fî şerh-i Mesnevî-i şerîf* eseriyle birlikte, 1284/1868 yılında İstanbul'da Rıza Efendi Basımhanesi'nde basılmıştır. Nüshanın 1-25 sayfaları arası *Mesnevî Şerhi*; 25-65 sayfaları arası ise Türkçe ve Farsça şiirleri içeren *Dîvân*'ından ibarettir.²⁷ Bu *Dîvân* daha sonra Şeyh Abdurrahman'ın torunlarından Şeyh Muhammed Cemil Tâlebânî'nin yardımıyla Rebiulahir 1367 (1948) yılında Tahran'da Âftâb Matbaası'nda “*Cezbe-i 'işk*” adıyla yayımlanmıştır.²⁸ Hâci Mahmud Muhammedî Tâlebânî'nin tekrar gözden geçirdiği eser, Muhammed Sıddîk

Kerkük'te devrinin en büyük şairi olarak gösterilen Şeyh Rıza, hiciv alanında zirveye çıkmıştır. Şöhreti Irak'tan başka Türkiye, İran ve Hindistan'a kadar yayılmıştır. *Divan*'ı 1935 (2. Baskısı: Bağdat, 1946) yılında Bağdat'ta basılmıştır. Bazı şiirlerinde Hafız Şîrâzî'nin tesirleri görülmektedir. Ata Terzibaşı (1968). *Kerkük Şairleri*, Cilt II, Kerkük: Cumhuriyet Basımevi, s. 127-184; Azzavî, a.g.e., s. 231; Seyyid Ahmed Parsa (1388 hş). *Te'sir-i Pezîrî Şâirân-ı Kurd-ı İrân u Irâk ez Hâfiz Şîrâzî*, Tahran: İntişarat-ı Matn, s. 78-87.

¹⁸ Ömer Ali Şerif (06.03.2013). “et-Tekyetü't-Tâlebânîyye fî Kerkük”, *Savtu'l-akher*, S. 426 (http://www.sotakhr.com/2006/index.php?id=18498&type=98&no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=) (erişim tarihi: 15. 01. 2016); Bruinessen, a.g.m., s. 384.

¹⁹ İmzasız (6 Eylül 2010). “et-Tekyetü't-Tâlebânîyye fî Kerkük tecme'ukavmiyyâtihâ”, *eş-Şarku'l-avsat*. <http://archive.aawsat.com/details.asp?section=4&article=585538&issueno=11605#.VrCLNbKLTIV>. (erişim tarihi: 17. 01. 2016)

²⁰ BOA, İ.MVL, Dosya No: 125/Gömlük No: 3202, Tarih: 24 N 1264/24 Ağustos 1848.

²¹ “Kerkükî Abdurrahman Efendi'nin bina ve inşa eylediği cami-i şerif ile tekke ve medresesinin varidatı masarifine mukabil olamadığından halifesi Hasan Efendi'nin isaf-ı inhasına müsaade edilmesi...” (BOA, MVL, 20/45, 15 Ra 1264/20 Şubat 1848).

²² BOA, İ.MVL, 425/18650, 10 Ca 1264/5 Aralık 1859.

²³ BOA, A.İMKT.MHM, 396/5, 14 Ş 1284/11 Aralık 1867.

²⁴ BOA, MVL, 775/4, 14 Ş 1284/6 Aralık 1864.

²⁵ Hüseyin Vassaf (1990). *Sefîne-i Evliya*, Çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Seha Neşriyat, Cilt I, s. 129-130; Muhammed Sadık Vicedânî (1995). *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye: Tarikatlar ve Silsileleri*, Haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 135.

²⁶ Bruinessen, a.g.m., s. 383.

²⁷ Hâlis Kerkükî, a.g.e., s. 65

²⁸ Çelik, a.g.m., s. 167.

Muhammedî tarafından 1994 yılında Senendec'de neşredilmiştir. Bu baskıda eser üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde, Şeyh Mahmud'dan Şeyh Abdurrahman'a kadar Tâlebânî şeyhleri konu edilmiştir. İkinci bölümde *Kitâbü'l-meârif* yer almaktadır. Son bölümde de Arapça, Kürtçe ve Farsça şiirler, *Enfâs-ı Rahmânî Keşkül-i Tâlebânî* başlığında toplanmıştır.²⁹ Eser daha sonra defalarca basılmıştır.

Behcetü'l-Esrâr Tercümesi: Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin menkıbelerini içeren bu kitap, Şeyh Nur Ali Bahş tarafından Arapça olarak yazılmıştır. Şeyh Abdurrahman ise eseri Türkçeye çevirmiştir. 186 sayfadan ibaret olan eser 1302/1885 yılında Kerküklü Müderriszâde Muhammed Said Efendi tarafından İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda bastırılmıştır.³⁰ Ayrıca eserin Ankara Milli Kütüphane'de iki tane yazma nüshası bulunmaktadır.³¹

2. Kitâbü'l-Meârif fî Şerh-i Mesnevî-i Şerîf

2.1. Teknik Bilgiler

Dervişlerinin teşviki üzere kaleme aldığı eserinde Kerkûkî, *Mesnevî*'nin beyitlerini ikişer ikişer ele alarak şerh etmiştir. Önsöz, giriş ve sonuç ile birlikte eser yirmi beş sayfadan ibarettir. Kerkûkî, eserin önsözünde telif sebebini açıklarken h. 1250 senesini zikreder ki yüksek ihtimal eser bu yılda telif edilmiştir.³²

Eser ilk olarak, Eski Bağdat Valisi Reşid Paşa'nın oğlu Rüşdî Bey'in girişimleriyle Rıza Efendi Basımhanesi'nde, Zilhicce 1284 (1868) yılında *Dîvân* ile birlikte İstanbul'da basılmıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi eser daha sonra defalarca basılmıştır. Son sayfada eserin, Hattat Muhammed Ali b. Hacı Molla Sadık Horasanî tarafından kaleme alındığı geçmektedir. Ayrıca eserin İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde yazma nüshası mevcuttur.³³ Birlikte basıldığı *Dîvân*'ın sonunda, ebced hesabına göre ilk baskının tarihine işaret eden Farsça manzume yer almaktadır.³⁴ Beyit şöyledir:

مجوهر از پی تاریخ طبعش گفتم این مصرع
"چه زیبا طبع شد دیوان خالص مرشد کامل"

Mücevher ez pey-i târîh-i tab'aş goftem in mısra'
Çı zîbâ tab'a şod dîvân-ı Hâlis mürşid-i kâmil³⁵

2.2. Muhtevası ve Şerhten Bazı Örnekler

Tâlebânî, eserinin önsözünde telif sebebini açıklarken 1250/1834-5 yılında, *Mesnevî*'den beyitlerin okunduğu bir derviş meclisinden bahseder. Bu mecliste dervişler kendisinden, *Mesnevî*'nin bakir manalarını ortaya çıkaran manzum bir şerh yapmasını ister. Mütevezice kendisinin kusurlu olduğunu ifade ettikten sonra, onların arzularına cevap vermek için şerhine başladığını söyler. Şeyh Abdurrahman, girişte Mevlânâ'nın beyitlerinden esinlenerek, ilahî aşkı manzum bir biçimde anlatır ve Mevlânâ aşkının ancak ariflerce anlaşılabilirliğini vurgular.³⁶

Tâlebânî'nin şerhi, içerik açısından genel olarak şöyle değerlendirilebilir: Yer yer *Mesnevî*'deki kelimelerin sembolize ettiği unsurları açıklar ve beyitlerde kast edilen derin anlamları aynı ahenkte ve derinlikte manzum bir biçimde şerh eder. Öyle ki Tâlebânî'nin şerhini anlamak için *Mesnevî*'nin diğer şerhlerinden yardım alınması gerekebilir. Dolayısıyla bu şerh, izah etme özelliğinden ziyade derinliklere işaret eden bir eser mesabesinde. Bu özelliğini daha iyi anlayabilmek için şerhten bazı örnekleri ele alacağız.

Mesnevî:

وز جدانیها شکایت می کند
وز نغیرم مرد و زن نالیده اند

بشنو از نی چون حکایت می کند
از نیستان تا مرا بیریده اند

*Şu "ney" in nasıl şikâyet etmekte olduğunu dinle onun nevâsı ayrılık hikâyesidir. Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadından erkek ve kadın müteessir olmakta ve inlemektedir.*³⁷

Şerh-i Mesnevî:

از زبان نی سخن آغاز کرد
نغمه زن نائی عشق است نی ویست
پنبه غفلت ز گوش بر آر³⁸

عشق در نی چون نوا را ساز کرد
نغمها هر چند از بانگ نی است
بشنو از نی تا چه گوید هوش دار

²⁹Şeyh Abdurrahman Halis Tâlebânî (1373 hş./1996). *Cezbe-i 'ışk*, be ihtimam: Hacı Mahmud Muhammedî Tâlebânî, Senendec: Naşır: Muhammed Siddik Muhammedî.

³⁰Detaylı bilgi için bkz. Hatice Ünsal (2010). *Abdurrahman Halis Talabani ve Behcetü'l-esrar Tercümesi Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³¹*Behcetü'l-esrar ve m'adenül-envâr fi menâkibi's-sâdâti'l-ahyâr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv no: 06 Mil Yz A 4014, DVD no: 220; Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 06 Hk 64, DVD no: 1182.

³²Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 4.

³³Bkz. *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, Arşiv No: 34 Sü-Tarlan 123/1.

³⁴Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 65; Azzavî, *a.g.e.*, s. 230.

³⁵Başında "mücevher" kelimesi geçtiğinden sadece noktalı harfler hesaplanır. Bu da şöyledir: C/Ç (3) + ze (7) + ye (10) + be (2) + be (2) + şın (300) + ye (10) + nun (50) hı (600) + şın (300) = 1284

³⁶Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 6-10.

³⁷Tahir Olgun (Tahirü'l-Mevlevî) (1967). *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, s. 49, 53.

³⁸Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 10.

Şeyh Abdurrahman, ney metaforuyla işaret edilen insan-ı kâmilin aşk ile konuştuğundan söz eder. Burada dikkat edilmesi gereken ayrıntı bu sözlerin insan-ı kâmilin iradesinden bağımsız olarak aşk haliyle sudur etmesidir. Dolayısıyla hakikati anlatan bu sözlere kulak asılması gerektiğini ve bunun için de evvela 'gaflet pamuğu'nun kulaktan çıkarılmasını tavsiye eder. Bu manada Şeyh şöyle der: *Aşk neyde ezgi haline geldiğinde neyin dilinden sözler dökülmeye başlar. Nağmeler her ne kadar neyin sesi gibi gözükse de aslında neyzene nağmeleri söyleten aşktır ney değil! Neyden hakikatler dinle ve ona kulak ver. Gaflet pamuğunu kulağımdan çıkar!*

Mesnevî:

تا بگویم شرح درد اشتیاق
باز جوید روزگار وصل خویش

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش

*İştihak derdini şerh edebilmem için ayrılık acılarıyla şerha şerha olmuş bir kalb isterim. Aslından, vatanından uzaklaşmış olan kimse, orada geçirmiş olduğu zamanı tekrar arar.*³⁹

Şerh-i Mesnevî:

یعنی هست او از نیستانش جدا
مسکن و مأوای وصل وی بود
بر امید وصل گرید زار زار⁴⁰

شرحه شرحه شرحه نی از نوا
چون نیستان اصل و جای نی بود
کی توان از دوریش گیرد قرار

İnsan, kendi aslı vatanına olan özleminden dolayı dünyada yabancı gibidir. İnsan-ı kâmil bu hakikate muttâlî olduklarından, bir an önce aslı vatanlarına dönmek isterler. Nitekim Mevlânâ, vefatını *şeb-i arûs* (sevgiliye kavuşma gecesi) olarak nitelendirmiştir. Şeyh Abdurrahman, bu manada şunları söyler: *Neyin parça parça olması ve dokunaklı ezgileri ayrılıktan dolaydır. Çünkü o, asıl vatanı olan neyistândan (kamuşluk) ayrılmıştır. Bu yüzden asıl vatanına vuslat ümidi ile zârî zârî ağlar.*

Şerh-i Mesnevî (devam):

جملگی اوصاف مردان خداست
واین نیستان عالم ارواحشان⁴¹

اینهمه صورت بود معنی جداست
نی چه باشد صورت اشباحشان

Tâlebânî, *Mesnevî*'deki beytin normal anlamını verdikten sonra bu anlamın yüzeysel olduğunu söyler. Daha sonra kastedilen hakikati izah ederken neye atfedilen vasıfların aslında insan-ı kâmile ait olduğunu belirtir. Ney ise onları temsil eden bir metafordur. Tâlebânî'nin bu yorumu eski şarihlerin görüşüyle örtüşür. Zira insan, birlik kamuşlığından kesilmiştir. Kendi varlığından geçerek gerçek varlıkla var olmuştur. Ondan çıkan her ses ilahî iradenin yansımasıdır.⁴² Tâlebânî bu durumu şöyle ifade eder: *Bunların hepsi surettir mana ise farklıdır. Nitekim bunlar merdân-ı Hudâ'nın vasıflarıdır. Buradaki ney onları temsil etmekte, neyistân ise ruhlar âleminden ibarettir.*

Şerh-i Mesnevî (devam):

هم چو شمس است اصل و ایشان ذره اند
لیک تا محبوس قید این گنند
می کنند و تاب نارند یک زمان
عشق دریا در وجودش غالبست⁴³

اصلشان چون بحر و ایشان قطره اند
هر یکی چون جزء از اصل گنند
از برای وصل اصل خود فغان
قطره بر دریا همیشه طالب است

Neyden insan-ı kâmilin kast edildiğini belirten Şeyh, sonraki bölümde insan-ı kâmilin niteliklerine ve seyr u sülûküne değinir. Buna göre, insan-ı kâmilin aslı deniz iken, onlar bu denize ulaşmaya çalışan damlalarıdır. Damla denize sürekli taliptir. Derya aşkı, damlanın varlığında galiptir. Başka bir benzetişle, asıl güneştir onlar ise zerredir. Ya da insan-ı kâmilin her biri bütünü birer parçasıdır. Fakat insan ruhu, ham maddesi toprak olan bedende hapsedilmiştir. İşte insan, aslına ulaşmak için feryad u figan eder ve bir zamana kadar güneşin ateşi gibi yanar.

Mesnevî:

جفت بد حالان و خشحالان شدم
از درون من نجست اسرار من

من بهر جمعیتی نالان شدم
هر کسی از ظنّ خود شد یار من

*Ben her cemiyette, inledim durdum. Bedhâl (kötü huylu) olanlarla da, hoşhâl (iyi huylu) olanlarla da düşüp kalktım. Herkes kendi anlayışına göre benim yârim oldu. İçimdeki esrârî araştırmadı.*⁴⁴

Şerh-i Mesnevî:

از کجا می آید این آواز کیست
طالب بانگ و صدای او شود
با هوای نفس گشته همچو خر⁴⁵

آنکه خوشحال است دانند حال چیست
جانب آواز او خوش میدود
آنکه بد حال است و نادان و بطر

Mevlânâ insan varlığının hakikatini ilah-i aşkla ile açıklarken, kendisini anlayan ve anlamayan toplumlardan söz eder. Kendisinin dostu olduğunu iddia eden bazı kesimlerin aslında onun derinindeki

³⁹Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 54-55.

⁴⁰Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 12.

⁴¹Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 12.

⁴²Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 33.

⁴³Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁴Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 56-58.

⁴⁵Hâlis Kerkûkî, *a.g.e.*, s. 15.

sırları araştırmadığından şikâyet eder. Tâlebânî ise, iyi insanların onu anladığını ve ona yöneldiğini; kötü ve kibirli insanlar ise 'eşek' gibi nefsin hevâsı peşinden gittiklerinden onu anlamadığını söyler.

Şerh-i Mesnevî (devam):

آنچه میگویند ز اسرار خداست
آنکه از حق نیست گوید احق است
جمله از اسرار حق دارد نشان⁴⁶

أولیا نایب مناب انبیا است
گفت ایشان جمله اسرار حق است
چشمشان و نطقشان و گوششان

Sonraki bölümlerde günümüzde de tartışılan *Mesnevî*'nin Kur'an tefsiri olması konusuna değinir. Daha önce önsözde buna dair Abdurrahman Câmî'ye (v. 898/1492) atfedilen şu beyitleri nakletmiştir:

هست قرآنی بلفظ پہلوی
هست پیغمبر ولی دارد کتاب⁴⁷
Mevlânâ'nın Mesnevî-i Manevîsi
Ben demiyorum o yüce şahsiyete

مثنوی معنوی مولی
من نمی گویم که آن عالی جناب
Pehlevî (Farsça) dilde Kur'an'dır
peygamber, fakat kitabı vardır.

Şerhte de bunu destekler mahiyette, veliler peygamberlerin varisleri kabul edildiğinden onların her sözünde ilahi sırların olduğunu savunur. Bunun tersini iddia edenleri ahmaklıkla nitelleyen Tâlebânî'ye göre velilerin görmesi, işitmesi ve konuşması Hakk'ın sırlarına işaretir. Tâlebânî'nin bu görüşü, *kurb-i nevâfil* hadisinde zikredilen velilerin özelliklerini anımsatmaktadır.

Sonuç

XIX. yüzyılda yaşamış ve Kadiriyye tarikatının Hâlisiyye şubesini kurmuş olan Tâlebânî'nin *Kitâbü'l-meârif fi şerh-i Mesnevî-i şerîf* adlı eseri, *Mesnevî*'nin yüzeysel ve derunî anlamlarını nazmen şerh eden Farsça nadide bir eserdir. İlahî aşkı çokça konu edinen Tâlebânî, *Mesnevî*'de geçen konuları önemli nüktelerle izah eder. Bunun yanı sıra *Mesnevî*'nin İslam literatüründeki konumuyla ilgili tartışmaya da değinir. Buna göre *Mesnevî*'nin Kur'an'ın bir nevi tefsiri olduğu görüşü öteden beri ve günümüzde de tartışılan bir konudur. Tâlebânî, bu hususta önsözde Abdurrahman Câmî'ye atfedilen beyitler nakleder. Daha sonra Mevlânâ'nın kendisini hakkıyla anlamayanlardan şikâyetçi olduğu beyitleri (3. ve 4. beyitler) şerh ederken velileri peygamberlerin varisleri olarak niteler. Bu sefer kesin bir dille *Mesnevî*'deki hakikatlerin ilahi sırlar olduğunu savunur ve bunun tersini iddia edenleri ahmaklıkla nitelendirir.

KAYNAKÇA

- AZAMAT, Nihat (2001). "Kadiriyye", *DİA*, TDV Yayınları, Cilt XXIV.
- AZZAVİ, Abbas (1990). *Aşairu'l-Irak*, Bağdad:İntişârât-ı Şerif er-Radi.
- BEKTAŞ, Ekrem (2011). "Diyarbakırlı Kâmi ve Mevlîdî", *Turkish Studies*, Volume 6/1, pp. 755-835.
- BRUINNESSEN, Martin Van (2013). "Kadiriyye ve Kürtler Arasında Kadiriyye Kolları", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Çev. Hür Mahmut Yücer, Cilt 2, No. 1, s. 374-392.
- ÇELİK, İsa (2008). "Kadiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, s. 159-184.
- ÇINAR, Fatih (2012). *Mor/Mur Ali Baba*, Sivas: Buruciye Yayınları.
- DURU, Necip Fazıl (2003). "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve *Mesnevî*'nin İlk On Sekiz Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, Yıl 4, S. 11, s. 151-175.
- GÖLPINARLI, Abdülhakî (1985). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, Cilt I, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- HAYDARİZÂDE, İbrahim (13 Rebiulevvel 1329/14 Mart 1911). "Terâcim-i Ahvâl-ı Sûfiyye", *Tasavvuf Cerîdesi*, S. 4, s. 3-5
- İMZASIZ (2010). "et-Tekyetü't-Tâlebânîyye fi Kerkük tecme'u kavmiyyâtihâ", *eş-Şarku'l-avsat*.
<http://archive.aawsat.com/details.asp?section=4&article=585538&issueno=11605#.VrCLNbKLTIV>. (erişim tarihi: 17. 01. 2016)
- KARADAĞI, Muhammed Ali (2007). *Hüviyetü Kerkük es-Sekafiyye ve l-idariyye*, Erbil: Daru Aras.
- KERKÜKİ, Abdurrahman Hâlis (h.1284). *Kitâbü'l-meârif fi şerh-i Mesnevî-i şerîf*. İstanbul: Rıza Efendi Basımhanesi.
- MERMUTLU, Sait (2011). "Muhammed Şaban Kâmi-i Âmidî'nin Eserleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. VI, s. 75-89.
- OLGUN, Tahir (Tahirü'l-Mevlevî) (1967). *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- PARSA, Seyyid Ahmed (1388 hş). *Te'sir-i Pezîrî Şâirân-ı Kurd-ı İrân u İrâk ez Hâfız Şîrâzî*, Tahran: İntişarat-ı Matr.
- ŞERİF, Ömer Ali (06.03.2013). "et-Tekyetü't-Tâlebânîyye fi Kerkük", *Savtu'l-akher*, S. 426
(http://www.sotakhr.com/2006/index.php?id=18498&type=98&no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=) (erişim tarihi: 15. 01. 2016).
- TAŞ, Yasin (2013). "19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli El-hâc Abdülkâdir Efendi (ö. 1898)", *Turkish Studies*, Volume 8/11, pp. 313-328.
- TERZİBAŞI, Ata (1968). *Kerkük Şairleri*, Cilt II, Kerkük: Cumhuriyet Basımevi.
- ÜLKER, Mustafa Birol (2013). "Yetkin, Mustafa Saffet", *DİA*, TDV, C. XXXXIII.
- ÜNSAL, Hatice (2010). *Abdurrahman Halis Talabani ve Behcetü'l-esrar Tercümesi Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- VASSAF, Hüseyin (1990). *Sefine-i Evliya*, Çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Seha Neşriyat.
- VİCDANİ, Muhammed Sadık (1995). *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye: Tarikatlar ve Silsileleri*, Haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yazma Eserler:

Behcetü'l-esrâr ve m'adenül-envâr fi menâkibi's-sâdâti'l-ahyâr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv no: 06 Mil Yz A 4014, DVD no: 220.

_____Ankara Adnan Ötügen II Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 06 Hk 64, DVD no: 1182.

Şerh-i Beyt-i Mesnevî, Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, Arşiv No: 34 Sü-Tarlan 123/1.

Arşiv Belgeleri:

BOA, İ.MVL, Dosya No: 125/Gömlük No: 3202, Tarih: 24 N 1264/24 Ağustos 1848.

BOA, MVL, 20/45, 15 Ra 1264/20 Şubat 1848

BOA, İ.MVL, 425/18650, 10 Ca 1264/5 Aralık 1859.

BOA, A.JMKT. MHM, 396/5, 14 Ş 1284/11 Aralık 1867.

BOA, MVL, 775/4, 14 Ş 1284/6 Aralık 1864.

⁴⁶Hâlis Kerkükî, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁷Hâlis Kerkükî, *a.g.e.*, s. 4.